УДК 811.222.1-119

Мазепова О.
(Київ, Україна)

СЕРЦЕ ЯК ЦЕНТР ЕМОЦІЙНОГО ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ
(на матеріалі перської мови)

У статті досліджено особливості мовної об'єктивації універсального концепту СЕРЦЕ в сучасній перській мові. Визначено деякі специфічні когнітивні ознаки концепту, які дозволяють розглядати перське серце як центр емоційного та інтелектуального життя людини.

Ключові слова: *концепт, когнітивні ознаки, мовна об'єктивація, лінгвокультура.*

В статье исследуются особенности языковой объективизации универсального концепта СЕРДЦЕ в современном персидском языке. Определены некоторые специфические когнитивные признаки концепта, которые позволяют рассматривать персидское сердце как центр эмоциональной и интеллектуальной жизни человека.

Ключевые слова: *концепт, когнитивные признаки, языковая объективизация, лингвокультура.*

The article deals with the particularities of verbalization of the universal concept of HEART in the modern Persian language. Through the analysis of the cognitive features of this concept it has been determined that the Persian heart may be regarded as the center of the emotional and intellectual life of an individual.

Key words: *concept, cognitive features, verbalization, lingual culture.*

Сучасна лінгвістика, головними принципами якої є антропоцентризм, експланаторність, експансіонізм та функціоналізм, демонструє неабиякий інтерес до дослідження універсальних та національно-культурних концептів. Універсальні або загальнолюдські концепти – це концепти, притаманні більшості лінгвокультур світу, в яких утім вони можуть по-різному структуруватися. В національно-культурних або етнічних концептах знаходять своє найповніше відображення особливості національного характеру, менталітету та світосприйняття народу; це ''культурно навантажені'' одиниці етносвідомості, через які етнос самоідентифікується.

Ми відносимо концепт СЕРЦЕ до загальнолюдських, універсальних концептів, оскільки він існує у переважній більшості лінгвокультур світу, а також до ключових концептів перського лінгвоментального простору, оскільки він займає центральне місце в перській лінгвокультурі [1: 248] та володіє ''екзистенційною значущістю як для окремої мовної особистості, так і для лінгвокультурного співтовариства у цілому'' [2: 51].

© Мазепова О., 2013

Метою даної розвідки є визначення етноспецифіки універсального концепту СЕРЦЕ, притаманної перській лінгвокультурі. **Об'єктом** дослідження є сукупність мовних засобів, що об'єктивують концепт СЕРЦЕ в перській мові. **Предмет** дослідження становить семантика перських лексичних та фразеологічних засобів з ключовим словом **del**, яке виступає іменем розглядуваного концепту.

Концепт СЕРЦЕ неодноразово привертав увагу дослідників (див. праці Г. Вежбіцької, І.О. Голубовської, О.М. Кондратьєвої, В.А. Маслової, С.Є. Нікітіної, М.В. Пімєнової, О.О. Селіванової, О.О. Соловйової, О.В. Урисон та ін.), які досліджували цей концепт переважно на матеріалі слов'янських мов або у контрастивному аспекті, залучаючи до зіставлення інші (зокрема англійську, китайську) мови.

Як зауважує І.О. Голубовська, внутрішній світ кожної взятої окремо людської особистості характеризується різним співвідношенням розуму (ratio), з одного боку, та серця й душі (emotio), з іншого [3: 112]. Серце і душа недосяжні для безпосереднього спостереження, а тому постають як глибинні, непізнавані сутності, що містять в собі справжнє ''я'' людини. При цьому якщо душа символізує нематеріальне начало в людині, яке має релігійний аспект і постає як об'єкт особливого піклування людини, то серце пов'язане з цілком матеріальним органом – з центральним органом кровообігу, що знаходиться в грудях людини. Якщо душа відповідає за все внутрішнє життя людини і є зосередженням її внутрішнього світу, то серце в метафоричному смислі передусім уявляють як орган почуттів і пов'язаних з ними бажань людини [4: 24–25]. Ми вирішили перевірити, чи є останнє твердження справедливим для перської лінгвокультури і вдалися до аналізу мовного матеріалу, результати якого наводимо нижче.

Концепт СЕРЦЕ в перській мові вербалізований двома словами: перським **del**, що походить від авестійського слова **zéréza-** *серце* [5: 301] (д.-перс. **zэrэd-** *серце* [6: 1692]) та арабським **qalb** від кореню **qalaba** *обертати, перевертати*. Останній номен уживається переважно для позначення серця як кровоносного органу і пов'язаної з ним медичної термінології. У межах цієї розвідки ми зосередилися на мовній реалізації тієї частини концепту, що репрезентована словом **del** та його лексико-фразеологічною парадигмою, оскільки саме це слово найчастіше виступає іменем розглядуваного концепту.

Варто зазначити, що перське слово **del** є полісемантичним і крім серця може позначати й інші органи людського тіла та абстрактні поняття. У Персько-англійському словнику за ред. А. Арйанпур Кашані це слово перекладено як: "серце", "шлунок", "очеревина", "живіт", "кишки", "розум", "хоробрість", "терпіння", "середина" [7]. У тлумачному словнику М. Моїна серед інших значень цього слова знаходимо: "свідомість" (xāter), ''внутрішній світ людини'' (zamir), ''душа'' (jān, ravān), ''мозок'' (maqz-e sar) тощо [8: 1546]. Однак, як показав аналіз, з усього цього широкого спектру значень слова **del** найбільш актуалізованими в сучасному перському вжитку є значення ''серце'' та ''шлунок'' / ''живіт''. Аналіз другого лексико-семантичного варіанту цього слова не входив у межі даної розвідки, а тому ми зосередилися на першому.

В результаті проведеної розвідки було встановлено, що перському концепту СЕРЦЕ, вербалізованому словом **del** та його лексико-фразеологічною парадигмою, окрім яскраво специфічних притаманна й низка спільних з українським серцем когнітивних ознак.

Перське серце, як і українське, є місцем локалізації почуттів і емоцій людини, серед яких найважливішим є головне інтимне почуття людини – кохання. Тому, виражаючись метафорично, серце можна віддати, забрати, вкрасти, вирвати, розбити, причарувати, пестити, ранити, втратити, мучити, програти тощо. Про це свідчить внутрішня форма таких детермінативів, як: **delbar** *кохана* (досл. та, що уносить серце), **delrobā** *кохана* (досл. та, що викрадає серце), **delsetān** *чарівна, кохана* (досл. та, що забирає серце), **delferib** *чарівна* (досл. та, що причаровує серце), **delnavāz** *люб'язний, приємний* (досл. той, що пестить серце), **delāzār** *сумний, болісний* (досл. такий, що змучує серце) тощо; фразеологізмів: **del az dast dādan** *закохуватися* (досл. втрачати серце), **del bāxtan** *закохуватися* (досл. програвати серце), **del-e kas-i-rā be dast āvardan** *завойовувати чиюсь симпатію* (досл. отримувати чиєсь серце), **del-e kas-i-rā šekastan** *розчаровувати когось* (досл. розбивати чиєсь серце), **del bar-dāštan** *відмовлятися; розлюбити; залишати* (досл. забирати серце), **del-am riš riš šod** *я дуже засмучений* (досл. моє серце повністю зранене), **delkande** *розчарований; такий, що втратив надію* (досл. з вирваним серцем), **delšekaste** *розчарований; сумний* (досл. з розбитим серцем) тощо.

Інтерес становить пара **del bāxtan** *закохуватися* (досл. програвати серце), **del bordan** *зваблювати, причаровувати* (досл. вигравати серце), внутрішня форма яких засвідчує, що із серцем пов'язаний уже забутий на сьогодні, але фіксований мовною свідомістю персів, сценарій змагання, в якому наявні переможець (кохана) і переможений (закоханий). Враховуючи те, що слово **bordan** має два значення: ''нести'' і ''вигравати'', наведена вище лексема **delbar** дослівно можна перекласти й як ''та, що виграє серце''.

В перському серці містяться й інші емоції та відчуття, напр., гнів: **del-am por ast** *я розгніваний, злий* (досл. моє серце повне); сум: **del-am tang šod** *мені стало сумно* (досл. моє серце звузилося); хвилювання: **del tu-ye del-aš nist** *він сильно хвилюється / наляканий* (досл. серця в його серці немає); жалість: **(be) del-am rahm āmad** *моє серце охопила жалість* (досл. до мого серця увійшла жалість); співчуття: **del-am be hāl-e u misuzad** *мені його дуже шкода* (досл. моє серце горить через його стан); розчарування: **del-am sard šod** (досл. моє серце стало холодним) тощо.

Як зазначає В.А. Маслова, серце є не тільки ''вмістищем емоцій'', це центр життя взагалі: фізичного, психічного, духовного і душевного [2: 138]. Це справедливо й для перського серця. Крім почуттів і емоцій, у ньому містяться думки, спогади, терпіння, відвага тощо.

Те, що у перському серці міститься терпіння, підтверджує крилатий вислів, авторство якого належить Саебу: **del-i ke sabr nadārad hamiše dar safar ast** *Серце, яке не має терпіння, завжди у подорожі* [9: 521]. Однак, за нашими спостереженнями, у мовній свідомості персів терпіння аналогізується з серцем. На користь цього свідчить одне зі значень фразеологізму **del az dast dādan** *втрачати терпіння, не витримувати* (досл. втрачати серце), а також повний структурно-семантичний збіг пари фразем: **del-am sar raft** (досл. моє серце перелилося через край) та **housele-am sar raft** (досл. моє терпіння перелилося через край) зі значенням: *мені набридло, мій терпець урвався.* Це підтверджує і фразеологізм **del-am tāb nayāvard** *у мене не стало терпіння, я не витримав* (досл. моє серце не набуло терпіння): **del-am tāb nayāvard va hanuz yek sā'at-i be qorub mānde bud ke xod-am be madrese-ye čahār bāq šetāftam…** (M. Jamālzāde. Sar-o tah-e yek

kerbās). *Я не витримав і хоча до заходу сонця залишалася ще година, поспішив до медресе ‘’Чагар баг’’…* (М. Джамаль-заде. Одного полю ягода).

В розмовному мовленні нестача терпіння прирівнюється до ‘’закінчення серця’’: **Zud begu chi šode, del-am tamum šod.** *Кажи швидко, що трапилося, я вже не можу чекати* (досл. моє серце закінчилося) [1: 257].

За допомогою слова **del** у перській мові позначають і комплекс понять, пов’язаних з хоробрістю, мужністю, відвагою. Наприклад, у вислові: **dar har kār del lāzem-ast** *У кожній справі потрібна сміливість.* слово **del** варто перекладати як *сміливість*, а не як *серце*. Це підтверджують і дієслівні фразеологізми **del dāštan** *бути хоробрим, мужнім*, **del āvardan** *надавати сміливості* та **del dādan** *підбадьорювати, надавати сміливості* (напр., **del be xod dadan** *зібратися з духом, набратися сміливости*) з їх похідними, напр.: **deldār** *сміливець*, **deldāri** *хоробрість, мужність*, **delāvar** *сміливець*, **delāvari** *сміливість* тощо. У розмовному мовленні поширений вислів, утворений сполученням двох синонімів **del-o jor`at dādan** *підбадьорювати* (досл. надавати сміливості і хоробрості). При позначенні людини, яка втратила сміливість і сильно злякалася, вживають фразеологізм **del bāxtan** (досл. програвати серце): **Ramazān teflak yekbāre del-aš-rā bāxte va az ān sar-e majles xod-rā pas pas be in sar kešānde…(**M. Jamālzāde. Fārsi šekar-ast). *Бідолаха Рамазан одразу злякався і позадкував з того боку приміщення до цього…* (М. Джамаль-заде. Милозвучний фарсі).

Однак найбільш показовим і етноспецифічним для перського серця є те, що воно постає не тільки як орган, в якому містяться емоції й почуття, терпіння, мужність тощо, а й – поряд з розумом (**zehn**) – як центр інтелектуального життя людини. У цьому перський концепт, зокрема, зближується з китайським серцем та протистоїть англійському (див. [3: 119–131]).

Перш за все перське серце – орган думки, напр.: **tu-ye del-e xod fekr kardan** *думати про себе* (досл. думати у своєму серці)*;* **del-o zabān-aš yeki-st** *він каже те, що думає* (досл. його серце і язик єдині). Можна зазначити, що в українському та російському еквівалентах останнього прислів’я (укр. Що на умі, то і на язиці; рос. Что на уме, то и на языке) відображено протиставлення язик–розум, а не язик–серце, як це має місце в перській фраземі.

Перському серцю притаманна функція зберігати інформацію, що, зокрема, підтверджує зворот: **az del-e kas-i birun raftan** *стати забутим, зникнути з чиєїсь пам’яті* (досл. вийти з чийогось серця) та прислів’я: **az del beravad har ān ke az dide beraft** *З серця піде те, що пішло з очей.* (Пор. укр.: Чого очі не бачать, того серцю не жаль. Зникне з очей, зійде з думки; рос. С глаз долой, из сердца вон).

Перси можуть говорити про "таємницю серця" (**rāz-e del**) та "слово серця" (**harf-e del**), маючи на увазі потаємні думки або бажання [1: 255]. Це підтверджує й крилатий вислів: **del hamiše šetābān ravad de jāneb-e rāz** *Серце завжди поспішає туди, де таємниця* [8: 520]. Розмовний вираз **del-eš sar-e zabun-eš-e** (досл. його серце на кінчику його язика) вживається на позначення особи, яка не вміє зберігати таємниці [1: 255]. Таку саму семантику має фразема **del-aš dar-o tāqče nadārad** [9: 514]. Щоб зберегти таємницю, потрібно ‘’її покласти в серце’’: **čiz-i ke mixām be-het begam tu del-et bezār / negah-dār va be kasi nagu xāhešan.** *Будь ласка, не кажи нікому те, що я зараз збираюся тобі сказати* (досл. поклади/збережи в серці) [1: 255].

Перське серце містить у собі знання. Чуйну, розважливу або обережну людину перси назвуть **delāgāh** (досл. з обізнаним серцем), напр.: **delāgāh dar andiše-ye ruzi čerā bāšad?** (Sa'eb) *Навіщо розважливій людині турбуватися про хліб насущний?* (Саеб) [9: 511]. Отже, серце може бути обізнаним, мати певні відомості, звістки, напр.: **qalat-ast in ke guyand be del rāh-ast del-rā / del-e man ze qosse xun šod, del-e to xabar nadārad** (Semnāni) *Неправду кажуть, що серце до серця має шлях / Моє серце перетворилося на кров у тузі за тобою, а твоє серце і звістки не має* (Семнані) [9: 519].

Варто погодитися з Ф. Шаріфіяном, який вважає, що витоки перської концептуалізації серця як місця, де зберігаються знання людини, потрібно шукати в ісламському містицизмі, який на іранському ґрунті отримав особливе поширення завдяки творам перських поетів-суфіїв Румі, Сааді, Хафеза та ін. [1: 255]. Як відомо, в суфійській символіці серце постає водночас і як вмістище Божественного, і як своєрідний орган містичного пізнання. "Стверджуючи, що Знання міститься в серці, містик має на увазі фактично знання у вірі, якою володіє істинно люблячий Бога" [10: 34]. Численні крилаті вислови, які сходять до творів перських класиків, засвідчують, що серце – вмістище знань, яке потрібно повсякчас вдосконалювати: **del-e bi elm češm-e bi nur-ast** *Серце без знання – очі без світла*; **del-e bi elm key rasad be yaqin?** *Серце без знань не досягне Істинного знання* [9: 513];**. del-am čon kamāl yāft, soxan moxtasar šavad** *Коли моє серце досягне досконалості, слів стане менше* [8: 515]; **del-am šavad čon be elm binande / rāh juyad be āfarinand** *Коли моє серце прозріє від знань / Воно знайде шлях до Творця* [9: 517]; **del-i ke rāmeš juyad, nayābad ān dāneš** *Серце, яке шукає спокою, не знайде знання* [9: 521] тощо.

Взагалі перське серце здатне виконувати й інші ментальні операції. Серце може ''вчитися'': **del āmuxte-ye balā-st** *Серце вчиться на нещасті* [9: 511], ''говорити'': **del-am be-hem mige** *серце мені говорить* [1: 256], ''підказувати'' або ''засвідчувати щось'': **del-am govāhi midehad ke…** *серце мені підказує, що…* (досл. моє серце засвідчує, що…) [11: 282]: **del-am govāhi nemidehad ke češmzaxm bāšad …** (M. Jamālzāde. Dār ol-majānin). *Серце мені підказує, що справа тут не у пристріті…* (М. Джамаль-заде. Божевільня).

Те, ще слова можуть міститися в серці, засвідчують і такі крилаті вислови: **del agar bā zabān nabāšad yār / har če guyad zabān bovad bi kār** *Друже, якби серце не було сповнене слів, / Все, що б не казав язик, було б марним* [9: 512]; **del porsoxan va zabān ze goftan šode lāl** *Серце повно слів, але язик онімів* [9: 514]. Крім того, перське прислів'я прямо каже, що ''серце людини – це місце натхнення'': **del-e ensān mahal-e elhām-ast** [9: 512]. Зворот **be del-am barāt šode ke…** у словнику Г.С. Голєвої перекладений як *серце мені підказало, що…* [11: 280], напр.: **daf'e-ye āxar engār be del-am barāt šode bud ke kārhā xarāb mišavad…** (Q. Saedi. Gedā) *Останнього разу мені наче серце підказувало, що справи погані…* (Г. Саеді. Жебрак). Однак у тлумачному словнику М. Моіна він пояснюється як: "мені спало на думку", "мені прийшло натхнення" [8: 491], що знов-таки підтверджує, що в перській мовній свідомості і думки, і натхнення локалізуються в серці.

У прислів'ях серце часто використовується як метонімічне позначення людини. У цьому випадку воно може здійснювати всі дії, що і його господар, напр.: хотіти: **del-am mixāhad** *я хочу* (досл. моє серце хоче); дозволяти / не дозволяти: **del-am rāh nemidehad** *у мене душа не лежить* (досл. моє серце не дозволяє); радіти: **del-am qanj miravad / mizanad** *я пристрасно бажаю, жадаю; мені радісно* (досл. серце радіє), **del-am hāl āmad** *я зрадів* (досл.

моє серце прийшло в гарний стан); втрачати свідомість: **del-aš barāye čiz-i qaš miravad** *йому аж кортить* (досл. його серце через щось знепритомніє) тощо. Цю особливість перського серця яскраво ілюструють прислів'я: **har če del āhang konad dast ejrā konad** *Все, що забажає серце, руки зроблять.* (досл. все, що серце заграє, руки виконають); **del naxāste ozr besyār** *Якщо серце не хоче, багато відмовок* (досл. той, у кого серце не захотіло, має багато відмовок) [9: 519]; **tā del-i ātaš nagirad harf-e jānsuz-i naguyad** *Поки серце не запалиться, не буде сказано гірких слів* (досл. поки серце не запалиться, воно не скаже гірких слів) [11: 282]. **del ānjā gerāyad ke kām-aš ravā-st** *Серце тягнеться туди, де досяжне його бажання* [9: 511] тощо.

Отже, здійснений аналіз дозволяє констатувати, що перському серцю притаманні як спільні з українським серцем, так і яскраво специфічні когнітивні ознаки. Так, перське серце аналогізується з терпінням та мужністю: ''втрачати серце'' по-перське може означати ''втрачати мужність'' або "втрачати терпіння". У серці локалізуються думки, знання, спогади, натхнення. Тобто, на відміну від українського, перське серце постає не тільки як "орган" емоційного та психічного життя людини, а й як центр її інтелектуальної діяльності.

Подальші перспективи дослідження перського концепту СЕРЦЕ вбачаємо у вивченні його ролі в мовній концептуалізації базових емоцій людини, таких як страх, радість, сум, а також його взаємодії з іншими соматизмами в процесі позначення зазначених психоемоційних станів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sharifian F. Conseptualizations of del 'heart-stomach' in Persian / F. Sharifian // Culture, Body, and Language. Conseptualizations of internal Body Organs : cross Cultures and Languages. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2008. – P. 247–266.
2. Маслова Валентина Авраамовна. Лингвокультурология: учеб. пособ. / В.А. Маслова. – М. : Издательский центр ''Академия'', 2001. – 208 с. – ISBN 5-7695-0745-4.
3. Голубовская Ирина Александровна. Этнические особенности языковых картин мира : монографія / И.А. Голубовская. – К. : ИПЦ ''Киевский університет'', 2002. – 293 с. – ISBN 966-594-312-X.
4. Урысон Елена Владимировна. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике / Е.В. Урысон. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 224 с. – ISBN 1726-135X.
5. Pāshang M. Farhang-e fārsi va rišeyābi-ye vājegān. – Tehrān : Mehvar, 1997.
6. Bartholomae C. Altiranishes Wörterbuch. Strassburg : Verlag Von Karl J. Trübner, 1904.
7. Aryanpur Kashani A., Aryanpur Kashani M. Aryanpur Persian-English Dictionary. – Tehran : Amir-Kabir Publications, 1984.
8. Moin M. An Intermediate Persian Dictionary. Vol. 1, 2. – Tehran : Amir Kabir Publishing Corporation, 1996.
9. Farhang-e Amsāl-e Soxan. Ta'lif Hasan Anvari va digarān. 2 jeld. – Tehrān : Soxan, 2005.
10. Степанянц Мариэтта Тегрaновна. Исламский мистицизм / М.Т. Степанянц. – М. : ''Канон+'' РООИ ''Реабилитация'', 2009. – 272 с. – ISBN 978-5-88373-149-X.
11. Голева Галина Сергеевна. Фарси-русский фразеологический словарь / Г.С. Голева. – М. : Грааль, 2000. – 648 с. – ISBN 5-7873-0003-3.